

FEMINISMUS, KAPITALISMUS A LEST DĚJIN¹ /

NANCY FRASER

Feminism, Capitalism and the Cunning of History

Abstract: Building on historical narrative and social-theoretical analysis, Fraser explores the place of second-wave feminism in relation to three specific moments in the history of capitalism. The first point refers to the movement's beginnings in the context of 'state-organized capitalism'. The second point refers to the process of feminism's evolution in the dramatically changed social context of rising neoliberalism. And the third point refers to a possible reorientation of feminism in the present context of capitalist crisis and US political realignment, which for her could mark the beginning of a shift from neoliberalism to a new form of social organization. Orienting her analysis around four key points of feminist critique—androcentrism, economism, étatism and Westphalianism—Fraser charts a fascinating journey of second-wave feminism since the 1960s to identify a “dangerous liaison” second-wave feminism developed with capitalism. She concludes that in order to reclaim second-wave feminism as a robust critique conjoining both claims for recognition and redistribution—which were unlinked during the period of rising neoliberalism—feminism needs to become more historically self-aware.

Keywords: feminist movement, state-organized capitalism, neoliberalism

Ráda bych zde podala široký obraz feminizmu druhé vlny. Nikoli toho či onoho aktivistického proudu nebo toho či onoho proudu feministického teoretizování, ani specificky geograficky vymezeného feministického hnutí, nebo té či oné společenské vrstvy žen. Místo toho se chci zaměřit na feminismus druhé vlny jako celek, jako epochální sociální jev. Ohlédnutím za téměř čtyřiceti lety feministického aktivismu se chci pokusit o zhodnocení celkové trajektorie hnutí a jeho historické důležitosti. Zároveň doufám, že nám to umožní podívat se vpřed. Rekonstrukce cesty, kterou jsme ušli, doufám, osvětlí výzvy, se kterými se dnes – v době masivní ekonomické krize, společenské nejistoty a politického přeskupování – potýkáme.²

Budu se zde tedy zabývat širokými konturami a celkovým významem feminizmu druhé vlny. Můj výklad, který je historickým vyprávěním stejně jako sociálně-teoretickou analýzou, strukturuje tři časové momenty, z nichž každý situuje feminismus druhé vlny ve vztahu ke specifickému momentu historie kapitalismu. První odkazuje k počátku hnutí v kontextu toho, co budu nazývat „státně organizovaný kapitalismus“. Vložím zde počátek feminizmu druhé vlny, který vyrostl z antiimperialistické Nové Levice jako radikální výzva všudypřítomnému androcentrismu poválečných kapitalistických společností vedených státem. Konceptualizace této fáze mně umožní identifikovat zásadní emancipační příslib hnutí s jeho rozšířeným smyslem pro nespravedlnost a strukturální kritiku společnosti. Druhý moment odkazuje k procesu vývoje feminizmu v dramaticky proměněném sociálním kontextu rostoucího neoliberalismu. Zde chci nejen nastínit výjimečné úspěchy feministického hnutí, ale také znepokojující souběh některých jeho ideálů s požadavky nově se objevujících forem kapitalismu – např. postfordistických, „dezorganizovaných“ či transnacionálních. Na základě konceptualizace této fáze se budu ptát, zda feminismus druhé vlny bezděčně neposkytl klíčové komponenty toho, co Luc Boltanski a Eve Chiapello nazývají „novým duchem kapitalismu“. Třetí časový moment odkazuje

k možnému přeorientování feminizmu v současném kontextu krize kapitalismu a politického přeskupování v USA, které by mohly znamenat posun od neoliberalismu k novým formám společenské organizace. V této souvislosti chci prozkoumat, jaké jsou vyhlídky na reaktivaci emancipačního příslibu feminizmu ve světě, který byl otřesen dvojitou krizí finančního kapitálu a hegemonie USA a který nyní čeká na to, jakým způsobem se vyvine prezidentství Baracka Obamy.

Obecně mi tedy jde o to, situovat trajektorii feminizmu druhé vlny ve vztahu k nedávné historii kapitalismu. Tím chci pomoci vzkřísit ten typ socialisticky-feministického teoretizování, kterým jsem se před desítkami let inspirovala a který stále, zdá se, nabízí nejlepší naději na vyjasnění vyhlídek genderové rovnosti v dnešní době. Mým cílem není recyklace zastaralých teorií duálních systémů, ale propojení toho nejlepšího z feministických teorií s tím nejlepším z kritických teorií kapitalismu.

Abych objasnila myšlenku, která mě k tomuto přístupu vedla, chci nejdříve vysvětlit svoji nespokojenost s pravděpodobně nejrozšířenějším názorem na feminismus druhé vlny. Často se říká, že relativní úspěch feministického hnutí z hlediska transformace kultury stojí v příkrém kontrastu s jeho relativním selháním z hlediska proměny institucí. Takové hodnocení je dvousečné: na jednu stranu jsou feministické ideály genderové rovnosti, tak kontroverzní v předchozích dekáдах, nyní pevně ukotveny ve společenské imaginaci hlavního proudu; na straně druhé ale stále čekají na praktickou realizaci. Například feministické kritiky sexuálního obtěžování, obchodování s lidmi a nerovných platových podmínek, které se ještě nedávno zdály tak pobuřující, jsou dnes široce přijímány; nicméně tato obrovská proměna na úrovni postojů k vymýcení těchto praktik nevedla. Proto se často argumentuje, že druhá vlna feminizmu přinesla epochální kulturní revoluci, ale tato obrovská změna v mentalitách se (ještě) neodrazila v proměně struktur a institucí.

Na tomto názoru zcela jistě něco je: správně poukazuje na rozšířené přijímání feministických myšlenek. Nicméně teze kulturního úspěchu a institucionálního selhání nám příliš nepomůže osvětlit historickou důležitost a budoucí vyhlídky feminismu druhé vlny. Tvrzení, že instituce pokulhávají za kulturou (jako kdyby se jedno mohlo změnit bez druhého), vytváří zdání toho, že pro realizaci feministických nadějí je třeba pouze to, aby instituce dohonyly kulturu. Výsledkem je zamlžení mnohem komplexnější a znepokojivější možnosti: totiž té, že rozšíření kulturních postojů zrozených z druhé vlny bylo součástí jiné společenské proměny, nezamýšlené a neočekávané feministickými aktivistkami – proměny v sociální organizaci poválečného kapitalismu. Tuto možnost můžeme formulovat ještě ostřeji: kulturní změny vyvolané druhou vlnou feminismu, prospěšné samy o sobě, posloužily k legitimizaci strukturální transformace kapitalistické společnosti, která jde přímo proti feministickým vizím spravedlivé společnosti.

Mým cílem v této eseji je prozkoumat právě tuto znepokojivou možnost. Hypotéza, kterou předkládám, může být formulována následovně: co bylo skutečně nové na druhé vlně, byl způsob, kterým z hlediska kritiky androcentrického, státně organizovaného kapitalismu propojovala tři analyticky odlišné dimenze genderové nespravedlnosti: ekonomickou, kulturní a politickou. Tím, že feministky podrobily státně organizovaný kapitalismus široké, mnohvrstevnaté kritice, ve které se tyto tři perspektivy volně prolínaly, vytvořily kritiku, která byla současně komplexní a systematická. V následujících dekadách se ale tyto tři dimenze nespravedlnosti oddělily, jak vzájemně jedna od druhé, tak každá z nich od kritiky kapitalismu. Přitom s fragmentací feministické kritiky začalo selektivní začlenění a částečné oživení některých z jejích proudů. Vzájemné oddělení těchto tří dimenzí a jejich oddělení od společenské kritiky, která je integrovala, vedlo k tomu, že naděje druhé vlny byly ujařmeny ve službě projektu, který byl v hlubokém rozporu s naší větší, holisticou vizí spravedlivé společnosti. Lest dějin otevřela prostor, ve kterém našly utopistické vize svůj druhý život v podobě proudů, které legitimizují přechod k nové formě kapitalismu: postfordistickému, transnacionálnímu a neoliberálnímu.

V dalším textu chci tuto hypotézu rozpracovat ve třech krocích, které odpovídají třem časovým momentům mého výkladu. V prvním kroku zrekonstruji feministickou kritiku androcentrického, státně organizovaného kapitalismu, který integruje tři perspektivy spravedlnosti – redistribuci, uznání a reprezentaci. V druhém kroku nastíním rozpojení této konstelace a selektivní využití některých jejích částí k legitimizaci neoliberálního kapitalismu. Ve třetím kroku zvážím vyhlídky na obnovení feministického emancipačního příslibu v okamžiku současné ekonomické krize a politického otevření.

Feminismus a státně organizovaný kapitalismus

Začnu tím, že zrod feminismu druhé vlny zasadím do kontextu státně organizovaného kapitalismu. „Státně organizovaným kapitalismem“ myslím hegemonickou společen-

skou formaci poválečných let, ve které státy hrály aktivní roli ve směřování národních ekonomik (viz Pollock 1982). Nejvíce jsme obeznámeni s formou, kterou státně organizovaný kapitalismus nabýval v sociálních státech v té části světa, která v té době byla nazývána prvním světem a která využívala keynesiánské nástroje k tomu, aby změkčila v kapitalismu endemické cykly růstu a poklesu. Na základě zkušenosti z Velké hospodářské krize a válečného plánování tyto státy zavedly různé formy řízení hospodářství, které zahrnovaly infrastrukturní investice, průmyslové politiky, redistributivní zdanění, různá sociální opatření, regulaci obchodu, znárodnění některých klíčových průmyslových odvětví a dekomodifikaci veřejných statků. Přestože to byly zejména nejbohatší a nejmocnější státy OECD, které byly v dekadách po roce 1945 schopné „organizovat“ kapitalismus s největším úspěchem, varianty státně organizovaného kapitalismu bylo možné nalézt i v zemích, které byly tehdy zahrnuty pod označení třetí svět. Ve zbídačených bývalých koloniích se nově ustavené „rozvojové země“ snažily využít své omezenější kapacity, aby prostřednictvím politik na podporu dovozu, infrastrukturních investic, znárodnění klíčových průmyslových odvětví a veřejného financování vzdělání nastartovaly růst národních ekonomik.³

Obecně tedy tento termín používám pro popis sociálních států OECD a postkoloniálních rozvojových zemí v poválečném období. Bylo to ostatně v těchto zemích, kde se na počátku 70. let 20. století rozhořel feminismus druhé vlny. K vysvětlení toho, co přesně k tomu vedlo, se zastavím u čtyř klíčových aspektů politické kultury státně organizovaného kapitalismu:

- *Ekonomismus*. Státně organizovaný kapitalismus již ze své definice obsahuje použití veřejné politické moci k regulaci (a v některých místech k nahrazení) ekonomických trhů. Velkou měrou šlo o krizový management v zájmu kapitálu. Nicméně státy, o které zde běží, získávaly značnou část své politické legitimacy na základě tvrzení, že podporují začlenění, sociální rovnost a mezitřídní solidaritu. Tyto ideály nicméně byly interpretovány ekonomisticky a pouze s ohledem na třídní strukturu společnosti. V politické kultuře státně organizovaného kapitalismu byly sociální otázky rámovány zejména distributivně, jako otázky týkající se spravedlivé alokace rozdělitelných statků, zejména platu a pracovních míst, přičemž sociální rozdíly byly nahlíženy zejména prizmatem třídy. Za základní sociální nespravedlnost tak byla považována nerovná ekonomická distribuce a jejím paradigmatickým výrazem byla třídní nerovnost. Výsledkem této třídně orientované, ekonomistické imaginace byla marginalizace, pokud ne přímo zamlžení dalších dimenzí, lokací a os nespravedlnosti.
- *Androcentrismus*. Politická kultura státně organizovaného kapitalismu si představovala ideálního typického občana jako etnicky majoritního mužského pracovníka – živitele oddaného rodině. Bylo také široce přijímáno, že mzda takového pracovníka by měla být hlavní, pokud ne jedinou

ekonomickou podporou jeho rodiny, zatímco jakýkoli příjem jeho manželky měl být pouze mzdou doplňkovou. Tento hluboce genderovaný konstrukt „rodinné mzdy“ sloužil jako společenský ideál implikující modernitu a vzestupnou mobilitu a zároveň jako základ státní politiky v oblasti zaměstnanosti, sociální péče a rozvoje. Je očividné, že tento ideál unikál většině rodin, neboť plat muže jen zřídka sám o sobě stačil na podporu dětí a nezaměstnané manželky. A dnes také víme, že fordistický průmysl, k němuž se tento ideál vázal, měl být již brzy nahrazen rostoucím sektorem služeb s nízkými mzdami. Ale v 50. a 60. letech 20. století ideál rodinné mzdy stále ještě sloužil k definici genderových norem a k disciplinaci těch, kteří by je chtěli porušovat. Tento ideál rovněž posílil autoritu mužů ve sféře domácnosti a nasměroval aspirace směrem k privatizované sféře domácí spotřeby. Stejně důležité bylo to, že díky zhodnocení placené práce politická kultura státně organizovaného kapitalismu zastírala společenskou důležitost neplacené pečovatelské a reprodukční práce. Institucionalizací androcentrického chápání rodiny a práce tak došlo k naturalizaci genderových nespravedlností a jejich vymazání z politické debaty.

- *Etatismus*. Státně organizovaný kapitalismus byl také etatistický, plný technokratického a manažerského étosu. Spolehájíce se na profesionální experty, kteří měli navrhovat politiky, a na byrokratické organizace, které je měly zavádět, sociální a rozvojové státy zacházely s těmi, kterým údajně sloužily, jako s klienty, se spotřebiteli a plátcí daní spíše než jako s aktivními občany. To vedlo k depolitizaci kultury, která zacházela s otázkami spravedlnosti jako s technickou záležitostí, řešitelnou expertními výpočty a podnikovým vyjednáváním. Běžní občané a občanky tak neměli možnost interpretovat svoje potřeby demokraticky, prostřednictvím politické deliberace a dohadování, a (v nejlepším případě) byli stavěni do role pasivních příjemců plateb definovaných a rozdělovaných shora.
- *Vestfálské uspořádání*. A nakonec státně organizovaný kapitalismus byl z definice národním systémem zaměřeným na mobilizaci kapacit národních států na podporu státního ekonomického rozvoje ve jménu – i když ne vždy v zájmu – svých občanů a občanek. Tento systém, který umožňoval regulační rámec dohodnutý v Bretton Woods, vycházel z rozdělení politického prostoru do teritoriálně ohraničených států. V důsledku toho tedy politická kultura státně organizovaného kapitalismu institucionalizovala „vestfálské“ přesvědčení, že závazky spravedlnosti se vztahují pouze na občany státu. Tento názor definoval značnou část sociálních bojů v poválečném období a usměrnil spravedlnostní nároky do domácí politické arény jednotlivých teritoriálních států. Bez ohledu na falešné sliby týkající se mezinárodních lidských práv a protiimperialistické solidarity byl prostor spravedlnosti „osekán“, čímž došlo k marginalizaci, pokud ne k naprostému zastření, nespravedlností překračujících hranice národních států (více viz Fraser 2007).

Obecně lze říci, že politická kultura státně organizovaného kapitalismu byla ekonomistická, androcentrická, etatistická a omezená vestfálským rámcem – přičemž všechny tyto aspekty se na konci 60. a během 70. let staly předmětem kritiky. V těchto letech explozivního radikalismu se feminismus druhé vlny spojil s Novou Levicí a antiimperialistickým hnutím a společně zpochybnily ekonomismus, etatismus a (do menší míry) vestfálský rámec státně organizovaného kapitalismu a zároveň také odmítly jeho androcentrismus – a s tím sexismus svých kolegů a spojenců. Podívejme se nyní zblízka na každý z těchto bodů.

- *Feminismus druhé vlny kontra ekonomismus*. Odmítnutím výlučné identifikace nespravedlnosti s otázkou přerozdělování se feminismus druhé vlny spojil s dalšími emancipačními hnutími ve snaze narušit omezující ekonomistickou představivost státně organizovaného kapitalismu. Tím, že feministky zpolitizovaly „osobní“, rozšířily význam pojmu spravedlnost a jako nespravedlivé nově pojmenovaly sociální nerovnosti, které byly odnepaměti přehlíženy, tolerovány a ospravedlňovány. Tím, že odmítly jak výlučnou pozornost, kterou marxismus věnuje politické ekonomii, tak výlučnou pozornost, kterou liberalismus věnuje právu, odkryly nespravedlnosti umístěné jinde – v rodině a v kulturních tradicích, v občanské společnosti a v každodenním životě. Nadto feministky druhé vlny rozšířily počet os, které mohly být zdrojem nespravedlnosti. Odmítnutím primárního postavení třídy socialistické feministky, černošské feministky a antiimperialisticky orientované feministky také oponovaly snahám radikálních feministek přiznat genderu podobnou pozici kategoriálního prvenství. Důrazem kladeným nejen na gender, ale také na třídu, rasu, sexualitu a státní příslušnost, se staly průkopnicemi interseksionalismu (pojetí protínajících se nerovností), který je dnes široce přijímaný. Nakonec feministky druhé vlny rozšířily meze spravedlnosti tak, aby zahrnovala dříve soukromé záležitosti, jako je sexualita, domácí práce, reprodukce a násilí proti ženám. Díky tomu vlastně rozšířily koncept nespravedlnosti, který tak zahrnoval nejen ekonomické nerovnosti, ale také hierarchie na základě statusu a asymetrií v politické moci. Právě díky možnosti ohlédnout se zpět můžeme říct, že zaměnily monistický, ekonomistický pohled na spravedlnost za širší, třídímenzionální chápání nespravedlnosti, které zahrnovalo ekonomii, kulturu a politiku.

Výsledkem nebyl pouhý nákupní seznam jednotlivých témat. Právě naopak: co propojovalo množství nově odkrytých typů nespravedlnosti, byl názor, že podřízení žen je systematické, zakořeněné v základových strukturách společnosti. Feministky druhé vlny se pochopitelně přely o to, jak nejlépe popsat sociální celek – zda jako „patriarchát“, jako směs kapitalismu a patriarchátu stavící na teorii duálních systémů, jako imperialistický světový systém nebo jako historicky specifickou, androcentrickou formu státně organizované kapitalistické společnosti uspořáda-

né poděl tří propojených řádů podřízenosti, což je názor, který zastávám i já. Třemi řády podřízenosti jsou potom myšleny nerovnoměrné rozdělování, zneuznání a nerovná reprezentace. Nicméně přes tyto rozdíly většina feministek druhé vlny – s významnou výjimkou liberálních feministek – souhlasila, že proto, aby bylo možné překonat podřízenost žen, je zapotřebí radikální transformace základových struktur společnosti jako celku. Toto sdílené odhodlání k systémové transformaci odkazuje k počátkům feministického hnutí v širším emancipačním duchu své doby.

- *Feminismus druhé vlny kontra androcentrismus.* I když měl feminismus druhé vlny nádech všeobecné aury radikalismu 60. let, mezi ním a dalšími emancipačními hnutími panoval napjatý vztah. Jeho hlavním terčem totiž byla genderová nespravedlnost státně organizovaného kapitalismu, což těžko mohla být prioritou pro nefeministické antiimperialisty a zástupce Nové Levice. Se svojí kritikou androcentrismu státně organizovaného kapitalismu se navíc feministky druhé vlny musely vypořádat se sexismem uvnitř levice. Pro liberální a radikální feministky to nebyl žádný zvláštní problém; mohly se jednoduše separovat a z levice odejít. Pro socialistické feministky, antiimperialistické feministky a nebělošské feministky ale naopak bylo obtížné sexismu v levici čelit a zároveň zůstat její součástí.

Alespoň na určitý čas se jim tuto těžkou rovnováhu dařilo udržovat. Jádro androcentrismu lokalizovaly v genderové dělbě práce, která systematicky znehodnocuje jak placené, tak neplacené aktivity, které ženy vykonávají nebo které jsou s nimi asociovány. Použití této analýzy v případě státně organizovaného kapitalismu umožnilo odhalit hluboké strukturální spojitosti mezi zodpovědností žen za značnou část neplacené péče, jejich podřízeným postavením v manželství a soukromém životě, genderovou segregací trhu práce, nadvládou mužů v politickém systému a androcentrismem sociální politiky, průmyslové politiky a rozvojových schémat. Ukázaly vlastně, že rodinná mzda je tím bodem, kde se setkává genderově specifické nerovnoměrné rozdělování, zneuznání a nerovná reprezentace. Výsledkem byla kritika, která propojila ekonomii, kulturu a politiku v systémové analýze podřízenosti žen ve státně organizovaném kapitalismu. Feministkám druhé vlny tedy nešlo pouze o podporu plného zapojení žen na trhu práce v kapitalistické společnosti, ale o transformaci základových struktur systému a životních hodnot – částečně prostřednictvím snahy zhodnotit neplacené aktivity, zejména společensky nutnou pečovatelskou práci, kterou ženy vykonávají, a tím upozadit roli placené práce.

- *Feminismus druhé vlny kontra etatismus.* Feministická kritika státně organizovaného kapitalismu se týkala jak procesu, tak obsahu. Stejně jako příznivci Nové Levice, odmítaly feministky byrokraticko-manažerský étos státně organizovaného kapitalismu. Ke kritice fordistického systému, která byla v 60. letech značně rozšířená, přida-

ly genderovou analýzu, která interpretovala kulturu velkých, hierarchicky organizovaných institucí jako výraz modernizovaného maskulinity profesně-manažerské vrstvy státně organizovaného kapitalismu. Rozvíjely horizontální protiétos sesterského pouta, čímž vytvořily úplně nové organizační praktiky zvyšování sebevědomí. S cílem překlenout ostrý etatistický předěl mezi teorií a praxí se stylizovaly jako demokratické hnutí alternativní kultury – proti-hierarchické, participativní a lidové. V éře, kde akronym „NNO“ ještě neexistoval, se feministické badatelky, právničky a sociální pracovnice identifikovaly více se skupinami organizovanými zespoda než s vládnoucím profesionálním étosem odpolitizované expertizy.

Na rozdíl od některých svých souputníků z alternativní kultury většina feministek neodmítala jednoduše všechny státní instituce. Vzhledem k tomu, že se spíše snažily prodchnout tyto instituce feministickými hodnotami, chtěly vytvořit stát založený na participační demokracii, který posiluje vliv občanů a občanek. Snahou o změnu imaginace vztahu státu a společnosti usilovaly o transformaci těch, kteří se nacházeli v pozici pasivních objektů sociální péče a rozvojové pomoci, do role aktivních subjektů, kteří se účastní demokratických procesů interpretace potřeb. Cílem tedy nebylo demontovat státní instituce, ale přetavit je do orgánů, které budou podporovat, a dokonce vyjadřovat genderovou spravedlnost.

- *Feminismus druhé vlny a vestfálské uspořádání: pro a proti.* O něco ambivalentnější byl asi vztah feminismu k vestfálskému rámci státně organizovaného kapitalismu. Vzhledem ke svému původu v globálním protestu proti vietnamské válce bylo hnutí zjevně citlivé k nespravedlnostem přesahujícím hranice národních států. To byl zejména případ feministek z rozvojového světa, jejichž genderová kritika se prolínala s kritikou imperialismu. Ale i tam, jako všude jinde, většina feministek vnímala národní státy jako hlavní adresáty svých kritik. Feministky druhé vlny měly tendenci potvrzovat vestfálský rámec na úrovni praxe, i když ho kritizovaly na úrovni teorie. Vestfálský systém rozdělil svět do ohraničených teritoriálních politických celků a zůstal standardní volbou v době, kdy se zdálo, že státy vlastní potřebné kapacity pro sociální usměrňování, a kdy technologie umožňující nadnárodní propojování v reálném čase ještě neexistovaly. V kontextu státně organizovaného kapitalismu potom slogan „sesterství je globální“ (který byl kritizován pro své imperialistické tendence) fungoval více jako abstraktní gesto než jako post-vestfálský politický projekt, který by mohl být prakticky uskutečňován.

Na obecné úrovni lze říci, že feminismus druhé vlny zůstal ambivalentně vestfálský, i když odmítal ekonomismus, androcentrismus a etatismus státně organizovaného kapitalismu. Ve všech těchto ohledech ale prokázal značnou jemnost postřehu. Když feministky odmítaly ekonomismus, nikdy nepochybovaly o centrálnosti distributivní spravedlnosti a významu kritiky politické ekonomie v projektu ženské emanci-

pace. Nešlo jim o minimalizaci analýzy ekonomické dimenze genderové nespravedlnosti, ale o její prohloubení, a to analýzou jejího vztahu ke dvěma dalším dimenzím, totiž kultuře a politice. Podobně když odmítaly androcentrismus rodinné mzdy, nešlo jim o jednoduchou náhradu rodinné mzdy dvou-příjmovou rodinou. Překonání genderové nespravedlnosti pro ně znamenalo ukončení systematického znehodnocování pečovatelské práce a genderové dělby placené i neplacené práce. A nakonec když odmítaly etatismus státně organizovaného kapitalismu, nikdy nepochybovaly o potřebě silných politických institucí, které budou mít moc organizovat ekonomický život ve službě spravedlnosti. Nechtěly uvolnit trhy ze státní kontroly, ale spíše demokratizovat státní moc, maximalizovat občanskou účast, posílit vykazatelnost a zvýšit komunikační toky mezi státem a společností.

Feminismus druhé vlny hájil transformativní projekt, který spočíval v rozšířeném pojetí nespravedlnosti a systematické kritice kapitalistické společnosti. Nejprogresivnější části hnutí viděly své boje jako multidimenzionální, zaměřené zároveň na ekonomické vykořisťování, statusovou hierarchii a politickou podřízenost. Pro ně byl feminismus součástí širšího emancipačního projektu, ve kterém se boj proti genderovým nespravedlnostem nutně snoubil s bojem proti rasismu, imperialismu, homofobii a třídní nadvládě, přičemž všechny tyto boje vyžadovaly transformaci základových struktur kapitalistické společnosti.

Feminismus a „nový duch kapitalismu“

Jak se ukázalo, tento projekt zůstal do velké míry nenaplněn. Stal se obětí hlubších historických sil, které ve své době nebyly správně pochopeny. Díky tomu, že se nyní můžeme ohlédnout zpět, vidíme, že vzestup feminismu druhé vlny se udal ve stejné době jako historický posun v povaze kapitalismu, od státně organizovaných variant, které jsem právě probírala, k neoliberalismu. Obratem dřívějšího vzorce, který se snažil „použít politiku ke zkrocení trhů“, obhájci této nové formy kapitalismu navrhovali použít trhy ke zkrocení politiky. Odbouráním klíčových bodů bretton-woodského systému odstranili hlavní kontrolní mechanismy, které umožňovaly keynesiánské usměrňování národních ekonomik. Místo řízení hospodářství propagovali privatizaci a deregulaci; místo veřejného zaopatření a sociálního občanství ideu „osobní odpovědnosti“ a ideu protékání bohatství od vyšších vrstev k vrstvám nižším; místo sociálních a rozvojových států štíhlý a nepřátelský „konkurenční stát“. Poté, co byl otestován v Latinské Americe, sloužil tento přístup jako základ transformace ve střední a východní Evropě. Přestože jeho nejhlasitějšími veřejnými proponenty byla Margaret Thatcher a Ronald Reagan, v zemích prvního světa byl tento přístup aplikován velice pomalu a nerovnoměrně. V třetím světě byl naopak pod hrozbou dluhů vynucován v podobě programů strukturálního přizpůsobení, které vyvracely všechny centrální principy rozvojových programů a přinutily postkoloniální státy zbavit se svého majetku, otevřít své trhy a prudce snížit sociální výdaje.

Feminismus druhé vlny překvapivě v těchto nových podmínkách vzkvétal. Ačkoli začal jako radikální alternativní hnutí, nyní je na cestě stát se masovým sociálním jevem se širokou základnou. Tím, že feministické myšlenky přilákaly stoupence a stoupenkyně různého třídního původu, různé etnické příslušnosti, národnosti a zastánce a zastánkyně různých politických ideologií, našly si cestu do všech koutů společenského života a transformovaly sebepečetí všech, kterých se dotkly. Dopad tohoto procesu nespočívá pouze v tom, že se neuvěřitelně rozšířily řady aktivistů a aktivistek, ale také v tom, že se proměnily běžné představy o rodině, práci a důstojnosti.

Bylo pouhou náhodou, že k rozkvětu feminismu druhé vlny a neoliberalismu došlo ve stejné době? Nebo mezi nimi existuje nějaká perverzní, skrytá, svévolná spřízněnost? Tato druhá možnost sice zní kacírsky, ale pokud jí nebudeme věnovat pozornost, je to pouze na naše vlastní riziko. Vzestup neoliberalismu pochopitelně dramaticky proměnil terén, ve kterém se feminismus druhé vlny pohyboval. Výsledkem toho byla – jak zde budu argumentovat – resignifikace feministických ideálů.⁴ Aspirace, které měly zjevný emancipační náboj v kontextu státně organizovaného kapitalismu, získaly v éře neoliberalismu mnohem nejednoznačnější význam. S tím, jak se sociální a rozvojové státy dostaly pod palbu obhájců volného trhu, feministické kritiky ekonomismu, androcentrismu, etatismu a vestfálského uspořádání, získaly novou sílu. Na základě výše uvedených čtyř základních bodů feministické kritiky nyní vysvětlím tuto dynamiku resignifikace.

– *Resignifikace feministického antieconomismu.* Vzestup neoliberalismu se časově shodoval se zásadní proměnou politické kultury kapitalistických společností. V této době byly spravedlnostní nároky stále častěji formulovány jako nároky na uznání identity a odlišnosti.⁵ S tímto posunem „od redistribuce k uznání“ se objevily silné tlaky na transformaci feminismu druhé vlny do různých verzí politik identity. Šlo jistě o progresivní alternativu, zároveň ale o kritiku, která přikládala přílišný důraz na kritiku kultury a snižovala důležitost kritiky politické ekonomie. V praxi byla tedy tendence podřizovat sociálně-ekonomické boje bojům za uznání, zatímco v akademii feministická kulturní teorie začala zastíňovat feministickou sociální teorii. Co začalo jako potřebný korektiv ekonomismu, se časem přeměnilo do stejně jednostranného kulturalismu. Místo toho, aby feminismus našel širší a bohatší paradigma, které by zahrnovalo jak redistribuci, tak uznání, feministky druhé vlny zaměnily jedno osekane paradigma za druhé.

Načasování nemohlo být horší. Obrat k uznání totiž na-prosto výborně zapadal do období sílícího neoliberalismu, který neusiloval o nic jiného než potlačit veškerou paměť sociálního rovnostářství. Feministky tak absolutizovaly kritiku kultury přesně v ten moment, kdy podmínky vyžadovaly znásobenou pozornost kritice politické ekonomie.

Jak se navíc kritika tříštila, kulturní proud se odpojil jak od proudu ekonomického, tak také od kritiky kapitalismu, která je dříve spojovala. Tím, že se tyto proudy odpoutaly od kritiky kapitalismu a otevřely se alternativním artikulacím, mohly se zapojit do toho, co Hester Eisenstein nazvala „nebezpečnou známostí“ s neoliberalismem (Eisenstein 2005).

– *Resignifikace feministického antiandrocentrismu.* Bylo proto pouhou otázkou času, kdy neoliberalismus posune význam feministické kritiky androcentrismu. Abych vysvětlila, jak k tomu došlo, využiji argument přednesený Lucem Boltanskim a Eve Chiapello. V knize *The New Spirit of Capitalism (Nový duch kapitalismu)* argumentují, že kapitalismus se periodicky obměňuje v momentech historického zlomu, částečně tím, že na svou stranu získá dřívější kritiky, které se původně soustředily na jeho zpochybnění (Boltanski, Chiapello 2005).⁶ V takových momentech jsou prvky antikapitalistické kritiky resignifikovány, aby legitimizovaly vynořující se novou formu kapitalismu, která je potom vybavena vyšším morálním významem. Ten je totiž zapotřebí, pokud mají být nové generace motivovány k tomu, aby přijaly inherentně bezvýznamnou práci nekonečného hromadění. Podle Luca Boltanskiho a Eve Chiapello tomuto novému „duchu“, který posloužil k legitimaci flexibilního, neoliberalního kapitalismu naší doby, dala formu „umělecká“ kritika státně organizovaného kapitalismu ze strany Nové Levice, která odmítala šedou konformitu korporátní kultury. Tvrdí, že teoretici neoliberalního managementu našli podporu pro nový „propojený“, „projektový“ kapitalismus v étosu května 1968. V tomto novém modelu rigidní organizační hierarchie ustoupily horizontálním týmům a flexibilním sítím, čímž měla být uvolněna individuální tvořivost. Výsledkem bylo nové opojení kapitalismu reálnými dopady – opojení, které obklopovalo technologické firmy v Silicon Valley a které dnes nachází své nejčistší vyjádření v étosu Googlu.

Teze Luca Boltanskiho a Eve Chiapello jsou originální a zásadní. Protože jsou ale slepé k otázkám genderu, nedaří se jim uchopit plnou šíři ducha neoliberalního kapitalismu. Nepochybně tento duch zahrnuje maskulinní chiméru volného, neomezeného, sebeurčujícího se jednotlivce, což příhodně popisují. Ale neoliberalní kapitalismus souvisí s Walmartem, maquiladorami⁷ a mikropůjčkami jako se Silicon Valley a Googlem. Jeho nepostradatelnými pracovníky jsou převážně ženy, nejen mladé svobodné ženy, ale také vdané ženy a ženy s dětmi; nejen nebělošské ženy, ale ženy prakticky všech národností a etnik. Ženy se po celém světě vlily na trhy práce, důsledkem čehož bylo to, že jednou provždy zmizel ideál rodinné mzdy státně organizovaného kapitalismu. V „dezorganizovaném“, neoliberalním kapitalismu byl tento ideál nahrazen normou dvojpříjmové rodiny. Realitou, která tento nový ideál podmiňuje, jsou nižší mzdové úrovně, snížená pracovní jistota, snižující

se životní standard, vysoký nárůst počtu hodin odpracovaných za mzdu na jednu domácnost a zintenzivnění dvojí zátěže – která se nyní stala trojitou či čtyřnásobnou zátěží – a nárůst počtu domácností, v jejichž čele stojí žena. Dezorganizovaný kapitalismus dělá z osla komoně⁸ tím, že rozpracovává novou chiméru ženského pokroku a genderové spravedlnosti.

Jakkoli to může znít znepokojivě, tvrdím, že feminismus druhé vlny nevědomky poskytl klíčovou složku nového ducha kapitalismu. Naše kritika rodinné mzdy nyní živí větší část této chiméry, která přikládá vyšší význam a morální náboj flexibilnímu kapitalismu. Díky tomu, že každodenním zápasům mnoha žen propůjčuje etický význam, je feministický ideál přitažlivý pro ženy na obou stranách sociálního spektra: na straně jedné pro ženské kádry profesionální střední třídy, které jsou rozhodnuté prolomit skleněný strop, na straně druhé pro ženy se smlouvami na dobu určitou, na zkrácený úvazek, zaměstnankyně ve službách s nízkými mzdami, uklízečky v domácnosti, pracovnice v sexuálním průmyslu, migrantky, pracovnice v zónách volného obchodu⁹ a dlužnice mikroúvěrů, které hledají nejen platovou a materiální jistotu, ale také důstojnost, zlepšení osobní situace a osvobození od tradičních autorit. Na obou koncích je ale sen o ženské emancipaci zapřažen do motoru kapitalistické akumulace. Což je přesně ten důvod, proč má feministická kritika rodinné mzdy tak perverzní posmrtný život. Co bylo původně centrálním aspektem radikální kritiky androcentrismu kapitalismu, dnes slouží k posílení kapitalistickému zhodnocení placené práce.

– *Resignifikace feministického antietatismu.* Neoliberalismus také proměnil význam antietatismu předchozího období, neboť profituje ze schémat, která měla za cíl jednoduše omezit státní aktivity. V této nové atmosféře to vypadalo, že mezi kritikou paternalismu sociálního státu ze strany feminismu druhé vlny a tatcherovskou kritikou pečovatelského státu je jen malý krůček. Takovou zkušenost jsme rozhodně udělali v USA, kde feministky bezmocně přihlížely, jak Bill Clinton využil jemně argumentovanou kritiku sexistického a stigmatizujícího systému podpory chudých v plánu „ukončit sociální stát, jak ho známe“, kterým zrušil federální nárok na sociální podporu. Mezitím se v postkoloniálních zemích kritika androcentrismu rozvojových států proměnila v nadšení pro NNO, které se začaly objevovat všude a zaplnily tak místo uvolněné skomírajícími státy. Nejlepší z těchto organizačních sice rychle poskytovaly materiální pomoc lidem, kteří dopláceli na rušení veřejných služeb. To ale často vedlo k odpolitizování místních skupin a k posunům v jejich cílech směrem k těm, které preferovali poskytovatelé fondů z prvního světa. A navíc vzhledem ke své provizorní povaze mohly aktivity NNO pouze omezeně bojovat proti zmenšující se veřejné podpoře nebo budovat politickou podporu pro odpovědný státní postup (Alvarez 1999, Barton 2004).

Jedním z příkladů, který dobře ilustruje toto dilema, je rozmach mikroúvěrů. Kontrast mezi feministickými hodnotami posílení společenského postavení žen a účasti zespoda a zpasivňujícím byrokratickým etatismem působícím shora umožnil architektům těchto projektů vytvořit inovativní syntézu individuální svépomoci a komunitního síťování, dohledu ze strany NNO a tržních principů – to vše zaměřeno na boj s chudobou žen a genderovou podřízeností. Výsledkem je zatím působivý seznam splacených půjček a anekdotické doklady o proměněných životech. Co ovšem zůstává schováno ve feministickém humbuku kolem těchto projektů, je znepokojující souběh událostí: mikroúvěry se rozšiřují přesně v těch státech, které upustily od makrostrukturálních snah boje s chudobou, což malé půjčky skutečně nemohou nahradit (Narayan 2005, Eisenstein 2005). Neoliberalismus v tomto případě koptoval feministickou kritiku byrokratického paternalismu. Perspektiva, jejímž cílem měla být původně transformace státní moci v nástroj posílení práv občanů a občanek a sociální spravedlnosti, je tak nyní využívána k ospravedlnění tržních přístupů a snižování státních výdajů.

– *Resignifikace vztahu feminismu a vestfálského uspořádání.* A konečně neoliberalismus proměnil k lepšímu i k horšímu ambivalentní vztah feminismu druhé vlny k vestfálskému rámci. V novém kontextu „globalizace“ již není možné jednoduše tvrdit, že ohraničený teritoriální stát je jediným legitimním zdrojem závazků a adresátem spravedlnostních nároků. V boji proti tomuto názoru se feministky spojily s environmentalisty, aktivisty za lidská práva a kritiky Světové obchodní organizace. Díky mobilizaci postvestfálských institucí, které zůstaly v období státně organizovaného kapitalismu nepoužitelné, se jim podařilo zaměřit pozornost na nespravedlnosti překračující hranice národních států, které byly v předchozím období marginalizovány nebo opomíjeny. Využití nových komunikačních technologií při vytváření nadnárodních sítí dalo feministkám příležitost prozkoumat možnosti inovativních strategií. Jde např. o „bumerangový efekt“, který mobilizuje globální veřejné mínění s cílem zaměřit se na lokální problémy a zostudit státy, které je přecházejí bez povšimnutí (Keck, Sikkink 1998). Výsledkem je slibná, nová forma feministického aktivismu – transnacionální, mnohovrstevnatá a postvestfálská.

Transnacionalismus však také přinesl obtíže. Feministickému aktivismu se často na státní úrovni nedařilo, a mnoho feministek proto napřelo své síly na „mezinárodní“ scéně, zejména v souvislosti se sérií konferencí OSN od Nairobi přes Vídeň k Peking a dalších. Tím, že takto budovaly svoji přítomnost v „globální občanské společnosti“, odkud se angažovaly v nových režimech globálního vládnutí, se ale také zapletly do některých problémů, které jsem již probírala. Například kampaně za ženská práva se zaměřovaly zejména na témata násilí a reprodukce, a nikoli například na chudobu. Tím, že na jedné straně potvrdily studenoválečné roz-

dělení mezi občanskými a politickými právy na straně jedné a sociálními a ekonomickými právy na straně druhé, vedly tyto snahy také k tomu, že privilegovaly uznání před redistribucí. Nadto tyto kampaně vedly ještě k větší intenzifikaci NNOizace feministických politik, čímž rozšiřovaly propast mezi profesionálkami a lokálními skupinami a zároveň přiznávaly mnohem větší hlas anglicky mluvícím elitám. Podobná dynamika fungovala ve vztahu feministek k aparátu Evropské unie – a to zejména v důsledku absence skutečně transnacionálních, evropských ženských hnutí. Proto je feministická kritika vestfálského uspořádání v éře neoliberalismu nejednoznačná. Co začalo jako chvályhodný pokus rozšířit pole působnosti z hlediska vynucování spravedlnosti nad rámec národních států, skončilo v některých ohledech jako koordinace s administrativními potřebami nových forem kapitalismu.

Na obecné úrovni tak osud feminismu v neoliberální éře představuje paradox. Na jednu stranu relativně malé alternativní hnutí předchozího období exponenciálně narostlo a úspěšně se rozšířilo po celé zeměkouli. Na stranu druhou prošly feministické myšlenky v takto proměněném kontextu jemnou proměnou. Jednoznačně emancipační kritiky ekonomismu, androcentrismu, etatismu a vestfálského uspořádání v době státně organizovaného kapitalismu se nyní zdají být plně nejednoznačností, náchylné k tomu, aby sloužily k ospravedlnění nových forem kapitalismu. Je přece zřejmé, že tento nový typ kapitalismu se mnohem raději potýká s nároky na uznání než s nároky na redistribuci, protože základním kamenem nového režimu akumulace je ženská placená práce a uvolnění trhu z omezení sociální regulace tak, aby mohl fungovat bez omezení a v globálním měřítku.

Otevřená budoucnost?

Dnes je ovšem i tento typ kapitalismu na zásadní křižovatce. Globální finanční krize a rozhodně postneoliberální odpověď na ni ze strany vedoucích států – všech najednou keynesiánských – znamená začátek konce neoliberalismu jako ekonomického režimu. Volba Baracka Obamy je možná signálem jasněho odmítnutí neoliberalismu jako politického projektu, a to v samém srdci tohoto projektu. Možná, že uvidíme první náznaky nové vlny mobilizace, která by mohla vytvořit alternativu. Možná také stojíme na počátku nějaké nové „velké transformace“, tak obrovské a zásadní, jakou byla ta, kterou jsem právě popsala.

Pokud tomu tak skutečně bude, potom podoba takové nástupnické společnosti bude v nadcházejícím období předmětem intenzivního vyjednávání. Feminismus bude v tomto vyjednávání hrát důležitou roli, a to na dvou různých úrovních: za prvé jako sociální hnutí, jehož vývoj jsem zde nastínila a které se bude snažit zajistit, aby nástupnický režim institucionalizoval principy genderové rovnosti. Za druhé ale také jako obecný diskursivní konstrukt, který feministky již nevládnou ani nekontrolují a který dnes představuje spíše vyprázdňené označující (podobně jako například „demokracie“). Feminismus jako vyprázdňené ozna-

čující může a bude legitimovat různé scénáře a ne všechny z nich budou podporovat genderovou spravedlnost. Přesto, že je důsledkem feminismu v prvním významu sociálního hnutí, se tento druhý, diskursivní význam vymknul kontrole. A jak se diskurs postupně odděluje od hnutí, musí se hnutí stále více konfrontovat s podivnou stinnou verzí sama sebe, svým tajemným dvojníkem, kterého nemůže jednoduše ani přijmout, ani celkově odmítnout.¹⁰

V této eseji jsem zmapovala znepokojující vyjednávání těchto dvou feminismů v přechodu od státně organizovaného kapitalismu k neoliberalismu. Co bychom si z toho měli vzít na závěr? Jistě ne to, že feminismus druhé vlny prostě selhal, ani to, že jeho vinou triumfoval neoliberalismus. Zcela určitě ne to, že feministické ideály jsou inherentně problematické, ani to, že jsou vždy odsouzeny k tomu, aby byl jejich význam pozměněn pro účely kapitalismu. Uzavřela bych to spíše tím, že my, pro které je feminismus víc než cokoli jiného hnutím za genderovou spravedlnost, musíme mnohem více rozvíjet naše vlastní historické sebeuvědomí jako aktérů v terénu, který je kromě jiného obýván také naším tajemným dvojníkem.

Proto bychom se nyní měli vrátit k otázce, co, pokud vůbec něco, vysvětluje naši „nebezpečnou známost“ s neoliberalismem? Jsme oběťmi nešťastné náhody, které se ocitly ve špatném čase na špatném místě, a proto jsme se staly kořistí těch nejoportunističtějších svůdců, kapitalismu tak nevybíravého, že svým nástrojem učiní jakoukoli perspektivu, i takovou, která je mu inherentně cizí? Nebo existuje, jak jsem nadnesla výše v textu, nějaká skrytá svévolná spřízněnost mezi feminismem a neoliberalismem? Pokud taková spřízněnost existuje, leží v kritice tradiční autority.¹¹ Taková autorita je dlouhodobým terčem feministického aktivismu, který se minimálně od dob Mary Wollstonecraft snaží osvobodit ženy z osobní podřízenosti mužům, ať už jde o otce, bratry, kněží, starší rodu nebo manžele. V některých obdobích se ale tradiční autorita také ukazuje být překážkou expanzi kapitalismu a je součástí okolní sociální materie, ve které byly trhy historicky ukotveny a která sloužila k tomu, aby ekonomickou racionalitu udržovaly v omezeném prostoru.¹² V této chvíli se zdá, že se tyto dvě kritiky tradiční autority, feministická a neoliberální, sbíhají.

Kde se naopak feminismus a neoliberalismus rozcházejí, jsou posttradiční formy genderové podřízenosti – omezení životů žen, které nemají formu osobní podřízenosti, ale jsou výsledkem strukturálních a systematických procesů, ve kterých je jednání mnoha lidí abstraktně nebo neosobně zprostředkováváno. Paradigmatickým případem je to, co Susan Okin charakterizovala jako „cyklus sociálně zapříčiněné a zřetelně asymetrické zranitelnosti manželstvím“, ve kterém tradiční odpovědnost žen za výchovu dětí pomáhá utvářet trhy práce, které znevýhodňují ženy, což má za důsledek nerovnou moc v ekonomickém tržním prostředí, a tento fakt zase naopak posiluje a zvyšuje nerovnost v rodině (Okin 1989). Tyto trhem ovlivňované procesy podřízenosti jsou zdrojem síly neoliberálního kapitalismu. Dnes by se tedy měly právě ony stát klíčovými předměty feministické kritiky, abychom se moh-

ly odlišit od neoliberalismu a vyhnout se resignifikaci z jeho strany. Nejde tedy o to vzdát se boje proti tradiční mužské autoritě, který zůstává nutným aspektem feministické kritiky. Jde ale také o to podlomit jednoduchý přechod této kritiky k jeho neoliberálnímu dvojníkovému – hlavně tím, že se znovu propojí boje proti osobní podřízenosti s kritikou kapitalistického systému, který i když slibuje osvobození, ve skutečnosti nahrazuje jeden režim nadvlády režimem jiným.

S nadějí, že tento projekt pomohu posunout dále, bych se zde ráda naposledy vrátila k mým čtyřem bodům feministické kritiky:

- *Postneoliberální antiekonomismus*. Možný posun od neoliberalismu nabízí možnost znovu aktivovat emancipační příslib druhé vlny feminismu. Pokud si plně osvojíme trojdimenzionální chápání spravedlnosti, může se nám lépe podařit integrovat dimenze redistribuce, uznání a reprezentace, které se v předchozím období od sebe oddělily. Tím, že ukotvíme nepostradatelné aspekty feministické kritiky v robustním a aktuálním významu společenského celku, bychom také měly znovu propojit feministickou kritiku s kritikou kapitalismu – a tím také znovu umístit feminismus pevně na leviči.
- *Postneoliberální antiandrocentrismus*. Možný posun k postneoliberální společnosti podobně nabízí možnost přerušit nežádoucí spojení mezi naší kritikou rodinné mzdy a flexibilním kapitalismem. Pokud se feministky vrátí ke kritice androcentrismu, mohou bojovat za formu života, která nestaví do centra práci za mzdu a valorizuje nekomodifikované aktivity, včetně péče. Tyto práce nyní z větší části vykonávají ženy, měly by se však stát oceňovanými komponenty dobrého života každého člověka.
- *Postneoliberální antietatismus*. Tato kritika neoliberalismu také nabízí šanci odpoutat naši kritiku etatismu od ztržnění. Pokud se feministky vrátí k participační demokracii, mohou bojovat za novou organizaci politické moci, takovou, která podřídí byrokratický manažerský přístup cíli zvýšení role občanů a občerek. Nejde však o to, rozptýlit občanskou moc, ale posílit ji. Participační demokracie, o kterou se dnes snažíme, používá politiku k tomu, aby zkontrolovala trhy a usměrňovala společnost v zájmu spravedlnosti.
- *Postneoliberální antivestfálské uspořádání*. A nakonec kritika neoliberalismu nabízí možnost produktivně vyřešit náš přetrvávající ambivalentní postoj k vestfálskému systému. Kvůli transnacionálnímu záběru kapitalismu nemohou být občanské kapacity, které dnes potřebujeme, omezeny pouze na rámec teritoriálních států. V tomto bodě jde tedy o to, přerušit výlučnou identifikaci demokracie s ohraničenými politickými komunitami. Pokud se spojí progresivní síly, budou moci feministky bojovat za nový, postvestfálský politický řád – řád mnohorozměrný, který bude demokratický na všech úrovních. Díky kombinaci subsidiarity a participace by tato nová konstelace demokratických sil měla být schopná napravovat nespravedlnosti v každé dimenzi, podél jakékoli osy a ve všech měřítkách, včetně nespravedlností překračujících současné hranice států.

Tvrdím tedy, že nyní nastal moment, kdy by feministky měly být ve svých myšlenkách ambiciózní. Poté, co jsme sledovaly, jak neoliberalní útok instrumentalizuje naše nejlepší myšlenky, se nám nyní skýtá možnost, jak tyto myšlenky znovu získat zpět. A tím, že se jich chopíme v tento moment, se nám možná podaří nastavit kurzor nastupující transformace směrem ke spravedlnosti – a to nejen té genderové.

Literatura

- Alvarez, S. 1999. „Advocating Feminism: The Latin American Feminist NGO ‚Boom‘.“ *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 1, No. 2: 181–209.
- Barton, C. 2004. „Global Women’s Movements at a Crossroads.“ *Socialism and Democracy*, Vol. 18, No. 1: 151–185.
- Boltanski, L., Chiapello, E. 2005. *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso (originál *Le nouvel esprit du capitalisme*, Paříž: Gallimard, 1999).
- Butler, J. 1994. „Contingent Foundations.“ Pp. 35–58 in Benhabib, S., Butler, J., Cornell, D., Fraser, N. *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*. London: Routledge.
- Eisenstein, H. 2005. „A Dangerous Liaison? Feminism and Corporate Globalization.“ *Science and Society*, Vol. 69, No. 3: 487–518.
- Fraser, N. 1995. „From Redistribution to Recognition?.“ *New Left Review*, No. 1/212: 68–93.
- Fraser, N. 2007. „Reformulování spravedlnosti v globalizovaném světě.“ Pp. 151–179 in *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia. Původně vyšlo jako Fraser, N. 2005. „Reframing Justice in a Globalizing World.“ *New Left Review* 36: 69–88.
- Keck, M., Sikkink, K. 1998. *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Narayan, U. 2005. „Informal Sector Work, Microcredit and Third World Women’s ‚Empowerment‘: A Critical Perspective.“ Text prezentovaný na XXII. světovém kongresu filozofie práva a sociální filozofie, květen 2005, Granada.
- Okin, S. 1989. *Justice, Gender and the Family*. New York: Basic Books.
- Polanyi, K. 2006. *Velká transformace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Pollock, F. 1982. „State Capitalism: Its Possibilities and Limitations.“ Pp. 71–94 in Arato, A., Gebhardt, E. (eds.). *The Essentials Frankfurt School Reader*. London: Continuum.
- Zaretsky, E. 2008. „Psychoanalysis and the Spirit of Capitalism.“ *Constellations*, Vol. 15, No. 3: 366–381.

Poznámky

1 Text byl přeložen z anglického originálu Fraser, N. 2009. „Feminism, Capitalism and the Cunning of History.“ *New Left Review* 56: 97–117, dostupné na: <<http://www.newleftreview.org>>. Zde je článek publikován se svolením © New Left Review, 2009. Překlad © Marcela Linková.

2 Tato esej vznikla jako zvaná přednáška na kolokviu Cortona na téma „Gender a občanství: nová a stará dilemata, mezi rovností a jinakostí“ v listopadu 2008. Za podnětné komentáře děkuji účastníkům a účastnicím kolokvia, zejména Biance Beccalli, Jane Mansbridge, Ruth Milkman a Eli Zaretskemu, a účastníkům a účastnicím semináře EHESS v rámci Groupe de sociologie politique et morale, zejména Lucu Boltanskimu, Estelle Ferrarese, Sandře Laugier, Patricii Paperman a Laurentu Thévenotovi.

3 Na druhou stranu ekonomický život v komunistickém bloku byl také notoricky organizovaný státem a existují dokonce tací, kteří by stále ještě trvali na tom ho také nazývat státně organizovaným kapitalismem. Přestože na tomto názoru může být něco pravdy, budu následovat konvenčnější přístup a tento region z tohoto prvního bodu mého příběhu vyloučím, částečně proto, že feminismus druhé vlny se v těchto již postkomunistických zemích objevil jako politická síla až v období po roce 1989.

4 Termín „resignifikace“ si půjčuji od Judith Butler 1994.

5 K proměně gramatiky politických nároků viz Nancy Fraser 1995.

6 Interpretaci psychoanalýzy jako ducha „druhé průmyslové revoluce“, která končí tím, že umísťuje feminismus jako ducha „třetí průmyslové revoluce“, naleznete v článku Eli Zaretského 2008.

7 Maquiladora je továrna či výrobní hala manufakturního typu, kam zahraniční společnosti (v praxi původem zejména z USA) mohou bezcelně dovážet vstupy (stroje, suroviny či součástky) a s využitím levné pracovní síly vyrábět a posléze reexportovat finální výrobky. Více informací naleznete na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Maquiladoras> (pozn. překladatelky).

8 Podle přísloví „kdyby osla vodil do Paříže, komoněm přec nebude“ (pozn. překladatelky).

9 Zóny volného obchodu nebo exportní výrobní zóny většinou zakládají vlády v rozvojových zemích na podporu průmyslového a exportního růstu. Součástí nabídky jsou často daňové výhody či prázdniny nebo rušení určitých obchodních omezení (pozn. překladatelky).

10 Tato definice „feminismu a jeho dvojníků“ může být rozpracována i ve vztahu k prezidentským volbám v USA v roce 2008, kde jsou tajemnými dvojnícemi jak Hillary Clinton, tak Sarah Palin.

11 Za tento vhléd vděčím Eli Zaretsky (osobní komunikace). Viz také Eisenstein 2005.

12 V některých obdobích, ale ne vždy. V mnoha kontextech se kapitalismus adaptuje na výzvy tradiční autority lépe než v jiných. K ukotvení trhů viz Karl Polanyi 2006.

Nancy Fraser, profesorka politické a sociální teorie na New School University v New Yorku, patří mezi nejvýznamnější osobnosti současného kritického myšlení. V češtině jí vyšla kniha *Rozvíjení radikální imaginace: Globální přerozdělování, uznání a reprezentace* (Praha: Filosofia 2007) a byla přeložena její kniha ve spoluautorství s Axelem Honnetem *Přerozdělování nebo uznání?* (Praha: Filosofia 2004).